ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΡΩΜΑΙΟΥ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ

Ὁ Νικόλαος Γ. Παπαδάκης πέθανε στὴ Θεσσαλονίκη στὶς 3 τοῦ προπερασμένου Γενάρη. Ἂν καὶ ἡ ἡλικία τῶν 71 ἐτῶν δὲν ἦταν μικρή, ὅμως ὁ θάνατός του γιὰ τὴ γνωστὴ ζωηρότητα, σωματικὴ καὶ πνευματική, φάνηκε σὲ πολλοὺς σχετικὰ πρόωρος.

Ἀπρόοπτη καὶ σύντομη, δύο ἕως τριῶν ἡμερῶν, ἦταν ἡ ἀρρώστεια του. Ὤφειλε νὰ ὑποστῇ ἐγχείρηση καὶ σ' αὐτὴν ἀπάνου οἱ γιατροὶ βεβαίωσαν, σὰ μοναδικὸ γι' αὐτοὺς φαινόμενο, τὴν ἀπίστευτη ἐξ αἰτίας τοῦ ὑποσιτισμοῦ ἐξάντληση τοῦ ὀργανισμοῦ του, ἀφοῦ πουθενὰ δὲν εὗραν οὔτε ἴχνος λίπος. Ἔτσι φαίνεται, πὼς καὶ ἡ ἀπώλεια αὐτὴ εἶναι νὰ καταλογισθῇ μαζὶ μὲ τὶς ἀμέτρητες θυσίες καὶ συμφορὲς τῆς σύγχρονης ἐθνικῆς τραγωδίας.

Εἶναι πολὺ σπάνιοι, ὅσοι συνδυάζουν ἀρετὴ καὶ ἐπιστήμη μὲ ἕναν τρόπο σταθερὸ καὶ ἀφιλονίκητο. Ἂν καὶ οἱ δύο αὐτὲς ἀνθρώπινες ἀξίες εἶναι συνυφασμένες καὶ ἀξεχώριστες, ἀληθινὴ ἐπιστήμη νὰ μὴ μπορῇ νὰ σταθῇ χωρὶς μόνιμη ἠθικὴ βάση, ὅμως συχνὰ συμβαίνει μιὰ ἐπιδεικτικὴ σοφία νὰ μένῃ ἀνεξέλεγκτη καὶ νὰ σκεπάζῃ μικρὴ ἢ μεγάλη ἠθικὴ χαλάρωση. Ἡ ἐπιφανειακὴ προκοπὴ καὶ δεξιότητα εἶναι πράγματα προσιτὰ καὶ εὐκολονόητα γιὰ τὸν πολὺν κόσμο κι ἔτσι ὁ καθένας, σὰν δὲν ἔχει ἀρκετὸν καιρό, κρίνει πάντα βιαστικὰ καὶ ἐπιπόλαια. Ἀλλ' ὅσοι ἔτυχε νὰ παρακολουθήσουν ἀπὸ κοντὰ τὸν Παπαδάκη ἀνακάλυπταν μέσα του τὸν ἴδιον πάντοτε ἀλύγιστον ἠθικὸν χαρακτήρα, συντροφευμένον μὲ καθαρώτατη σκέψη κι ἐξαιρετικὴ ἐπιστημονικὴ μόρφωση. Γι' αὐτὸ ὁ θάνατός του προξένησε στοὺς πολυάριθμους φίλους καὶ μαθητές του τὴν ὀδυνηρότερη ἐντύπωση.

Ἀπαράδεχτο εὕρισκα στὴν ἀρχὴ ν' ἀναλάβω τὸ δύσκολο ἔργο τῆς ὑστεροφημίας τοῦ φίλου. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶχα τὴν εὐτυχία νὰ συνδέωμαι φιλικώτατα μαζί του ἐπὶ σαράντα καὶ πλέον χρόνια, ἤμουν διστακτικὸς μὲ τὴν ὑποψία, ὅτι τὰ λόγια μου θὰ τὰ θεωροῦσαν ὑπερβολικὰ οἱ μεμψίμοιροι ἢ ὅσοι λίγο ἢ ἀπὸ μακρυὰ τὸν ἐγνώριζαν. Ἀλλ' ὅταν σκέφτηκα, πῶς ἴσα ἴσα ἡ φιλικὴ διάθεση σημαίνει τὴν εὐνοϊκώτερη προϋπόθεση γιὰ μιὰ δίκαιη καὶ ἀληθινὴ κρίση καὶ ἀκόμα πὼς ὑπάρχουν κι ἄλλοι ἀρκετοὶ φίλοι καὶ ἀμερόληπτοι κριτὲς τοῦ Παπαδάκη, ποὺ μποροῦν νὰ ἐλέγξουν τὶς τυχὸν

ὑπερβολές, βρῆκα τότε πὼς δὲν ἔχουν θέση οἱ πρῶτοι δισταγμοί. Θὰ προσπαθήσω λοιπὸν παρακάτου ἀποφεύγοντας τὸ συνηθισμένο μεταθανάτιο ἐγκώμιο νὰ προσεγγίσω τὸν ἀληθινὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τῆς ζωῆς του, ἀποβλέποντας στὶς ἐξαιρετικὲς καὶ βέβαιες ἀρετές του χωρὶς νὰ παραλείψω καὶ τὶς σύμφυτες ἀνθρώπινες ἀτέλειες.

Πρωτότοκος γυιὸς τοῦ Παπαγιώργη καὶ τῆς Χρυσῆς γεννήθηκε στὶς Βρύσες, ἕνα μικρὸ ὀρεινὸ χωριὸ τῆς Κρήτης, κοντὰ στὸ Ρέθυμνος καὶ τὴν ἀρχαία Λάππα, τὸ 1874. Διακρίθηκε ἐξαιρετικὰ στὶς γυμνασιακές του σπουδὲς κι ἔτσι μὲ τὴ βοήθεια μικρῆς ὑποτροφίας κατώρθωσε νὰ σπουδάση καὶ στὴν Ἀθήνα στὸ Πανεπιστήμιο. Τὸ 1895 ἔγινε διδάκτωρ τῆς φιλολογίας. Τέσσερα ὕστερα χρόνια δίδαξε ὡς καθηγητὴς στὴν Καισάρεια στὸ περίφημο γιὰ τὴν ἐκπαιδευτική του δράση γυμνάσιο, τὸ «Φάρο τῆς Ἀνατολῆς». Ἀπό ᾽να χρόνο ἔπειτα δίδαξε στὴν Κύπρο καὶ στὴν Ἀθήνα στὸ Ἀρσάκειο. 1901—4 σπούδασε, ὑπότροφος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀρχαιολογία στὸ Μόναχο, Βερολῖνο καὶ Μπόν. Μελέτησε ἀκόμα τὸ Βρεττανικὸ Μουσεῖο, τὸ Λοῦβρο στὸ Παρίσι καὶ τὰ Μουσεῖα τῆς Ἰταλίας. Μετὰ τὴν ἐπάνοδό του ἐργάστηκε ὡς ἐκπαιδευτικὸς πάλι στὴν Πάτρα, τὰ Χανιὰ καὶ τετραετία ὁλόκληρη ὡς γυμνασιάρχης στὴ Χίο Τὸ 1911 ἔγινε ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων. Ἐθελοντὴς ἔλαβε μέρος μαζὶ μὲ τὸν ἀδελφό του Κώστα στὸ βαλκανικὸ καὶ βουλγαρικὸ πόλεμο. Ἐπὶ τρεῖς μῆνες τοῦ 13 γύρισε ὁλόκληρη τὴ δυτικὴ Μακεδονία μαζεύοντας καὶ μελετῶντας ἐπιγραφὲς καὶ ἄλλα ἀρχαῖα. 1913—26 ἔφορος στὴ Β' ἀρχαιολογικὴ περιφέρεια μὲ ἕδρα τὴ Θήβα. Τὸ 1922 νυμφεύτηκε τὴν Ἑλένη Φίλτσου, πτυχιοῦχο τῆς φιλολογίας καὶ ἐπιμελήτρια τῶν ἀρχαιοτήτων. Ἀπὸ τὸ 26 ἐπὶ 14 συναπτὰ χρόνια ἐδίδαξεν ὡς καθηγητὴς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας στὸ νεοσύστατο Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης. Λόγω ὁρίου ἡλικίας ἀπεχώρησε τὸ 1939. Καὶ τέλος μὲ σύσταση τῆς Σχολῆς καὶ ἔγκριση τοῦ Ὑπουργείου ἐπανέλαβε τὴ διδασκαλία τὸ 1943.

Ἀεικίνητος, συνήθιζε καὶ χαιρόταν νὰ φροντίζη γιὰ πολλὲς μαζὶ μικρές του δουλειὲς καὶ βιαστικός, ὥστε νὰ ξεχνάη, ἂν ἐστάθμευε κάπου, κάτι ἀπὸ τὰ πράγματά του καὶ νὰ μὴν περιμένη νὰ σταθῆ τὸ τραμ ἀλλὰ μέχρι τέλους καὶ παρὰ τὴν ἡλικία του νὰ τὸ ἁρπάζη ἐν κινήσει. Οἱ ζωηρὲς κινήσεις καὶ χειρονομίες, τὰ αὐθόρμητα λίγα πεταχτὰ λόγια, τὰ ἀσυγκράτητα, ὅταν ἐπαινοῦσε ἢ ἀποδοκίμαζε καὶ ἡ ἀγαλλίαση τοῦ ὀρεινοῦ Κρητικοῦ σὲ ἐκδρομές, νὰ πιάνη τὸν ἀνήφορο καὶ νὰ χαίρεται τὴ θέα πάνου σὲ κακοτοπιὲς καὶ κατσάβραχα ἦσαν τὰ μόνιμα ἐξωτερικά του χαρακτηριστικά. Καὶ σύμφωνη μ᾽ αὐτὰ ἦταν ἡ ἐσωτερική του πνευματικὴ κίνηση· Ὀξύτατη ἀντίληψη, γοργὴ σκέψη καὶ ἀκόρεστη ὁρμὴ γιὰ νέα, ἐπιστημονικά, ἐκπαιδευτικά, πολιτικά, ἰδιαίτερα τὰ γενικώτερα καὶ ἐθνικά. Ἡ ἁπληστία του ἢ θὰ ἔλεγα βουλιμία νὰ θρέψη τὸν ἀνήσυχο νοῦ του μὲ νέα καὶ πολλὰ

ἁδρὰ νοήματα τὸν ἔφερνε πλησιέστερα στὰ κλασσικὰ κείμενα, τὶς συλλογὲς τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τὰ περιεκτικὰ γενικώτερου περιεχομένου βιβλία, φιλολογικά, ἱστορικά, θρησκευτικά, παρὰ στ' ἀρχαῖα ἀγάλματα, ὅπου θὰ χρειαζότανε ἠρεμώτερη καὶ ὑπομονετικὴ θεώρηση.

Γενικὰ τὸν Παπαδάκη ὑπῆρχαν μερικοὶ ποὺ δὲν τὸν καταλάβαιναν εἴτε ἀπὸ ἀτελῆ γνωριμία εἴτε ἀπὸ τὴ δική τους τὴν ὑπεροψία. Ὁ ἐξαιρετικὰ γοργὸς ρυθμὸς στὴ σκέψη, συνωδευμένος εἶναι ἀλήθεια καὶ μὲ κάποια νευρικότητα, τὸν ἔφερνε σὲ ἀντίθεση μὲ ἄλλους, ποὺ μποροῦσαν ἔτσι νὰ τὸν παρανοήσουν καὶ τὸν εἰρωνευθοῦν. Ἀλλὰ τότε ἀρκοῦσε μιὰ ὀργίλη ἄξαφνη ματιά του μὲ δύο τρεῖς λέξεις καίριες νὰ καθηλώση τὸν ἀφελῆ ἀντίπαλο καὶ τὸν πείση ὁριστικά, ὅτι ἔχει νὰ κάμῃ μ' ἕνα δυνατώτερό του. Γιατὶ πίσω ἀπὸ τὸ ἰδιόρρυθμο ἐξωτερικὸ φύλαγε μέσα του ἀνύποπτα μεγάλη ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ δύναμη, ἀκλόνητη πίστη στὶς ἠθικὲς ἀρχές, φωτισμένη μετριοφροσύνη καὶ καλωσύνη ἀνεξάντλητη.

Ὅπως εἴπαμε, ἐθελοντὴς ἔλαβε μέρος καὶ στοὺς δύο πολέμους τοῦ 12—13. Ἀλλ' ἐνῶ εἴχαμε ταχτικώτατη ἀλληλογραφία, τὴν ἀπόφασή του νὰ ἐπιστρατευθῇ τὴν ἀποσιώπησε καὶ ἀργότερα πολὺ μοῦ ἔγραψε ἀπὸ τὴ Μακεδονία γιὰ νὰ ἐπαινέση ἄλλους καὶ τὴν ἡρωϊκὴ διαγωγὴ ἑνὸς ἐξαδέλφου μου, ποὺ ἔπεσε στὸ Μπέλες. Ἐπειδὴ ὅ,τι αἰσθανόταν ὡς ἀτομική του ὑποχρέωση δὲν ἐδεχότανε νὰ συζητήση μὲ κανένα. Οὔτε μιλοῦσε ποτὲ γιὰ τὴν πολεμική του περιπέτεια, ὥστε πολλοὶ μέχρι τέλους τὴν ἀγνόησαν, ἂν καὶ ἦταν ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς συγχρόνους φιλολόγους ἢ ἀρχαιολόγους ποὺ ἐπολέμησε τότε ἐθελοντικά. Τὸ ἴδιο φέρθηκε καὶ μὲ τὸ νεώτερο ἀδελφό του, τὸν Κώστα, ποὺ στοργικὰ καὶ θερμὰ τὸν ἀγαποῦσε. Ἦταν κι αὐτὸς ἐπίσης ἐθελοντὴς στὰ 12—13 καὶ μάλιστα παλαιότερά μακεδονομάχος, ἀλλ' ὁ ἀδελφός του κάθε ἄλλο παρὰ ἐφρόντισε νὰ τὸν διαφημίση.

Περήφανος γιὰ τὴν κρητική του καταγωγὴ καὶ βαθιὰ ἐρωτευμένος μὲ τὸ ἱστορικὸ καὶ ἡρωϊκό του νησί, ὅμως ποτέ του δὲ μιλοῦσε γιὰ τὴν ἀφιλονίκητη ὑπεροχὴ τῆς Κρήτης του σὲ ἀγῶνες καὶ θυσίες. Ὅταν σὲ μιὰ ἐκδρομὴ Κρητικῶν στὴ Θεσσαλονίκη (1937) ἕνας τὸν προσεφώνησε ὡς πρύτανι τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ὑπενθύμισε ὅτι τοὐλάχιστο 600 Κρῆτες ἐθελοντὲς ἔπεσαν γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Μακεδονίας, ὁ Παπαδάκης ἀπαντῶντας βρῆκε τὸν τρόπο ν' ἀπαλλάξη τὴν ἰδιαίτερη πατρίδα ἀπὸ κάθε ὑποψία ἀλαζονείας καὶ εἶπεν ἁπλά, ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ θυσίες εἶναι ἀληθινές, ἀλλ' ἦσαν μόνο ἀνταπόδοση γιὰ τὴ βοήθεια ποὺ πῆρε ἡ Κρήτη ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὰ 66 καὶ τὶς ἄλλες ἐπαναστάσεις.

Τὸ γεγονός, ὅτι ταλαιπωρήθηκε στὴν ἐκστρατεία, ἔλαβε μέρος σὲ μάχες καὶ κινδύνεψε, δὲν ἦταν γιὰ τὸν Παπαδάκη μοναδικὸ καὶ μετέωρο.

Οὔτε τὸ πῆρε σὰν ἠθικὸ ἀποταμίευμα, χρήσιμο νὰ περάση ὅλη του τὴ ζωή. Ἀντίθετα, φωτεινὴ πάντοτε τοῦ ἦταν ἡ συνείδηση γιὰ τὸ ἀδιάλειπτο χρέος στὴν πατρίδα καὶ τὸν ἀνθρωπισμό. Ἀναθρεμμένος μὲ τὴ μακροχρόνια δραματικὴ ἱστορία τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας γύρω ἀπὸ τὸν ἱερὸ πόθο τῆς Ἕνωσης διατηροῦσε μέχρι τέλους ἄσβεστο ἐνδιαφέρον γιὰ ὅλα τὰ πολιτικὰ ζητήματα, ἐξωτερικὰ ἢ ἐσωτερικά, ἐκπαιδευτικά, ἱστορικὰ ἢ κοινωνικὰ καὶ συζητῶντας μὲ θέρμη τ' ἀνέφερεν ὅλα στὴν κοντινὴ ἢ ἀπώτερη ἐθνική τους σημασία. Καὶ ὅλα τὰ ἔβλεπε ὄχι μὲ τὴ συνηθισμένη θεωρητικὴ ἄποψη, ἀλλὰ μὲ πίστη θρησκευτικὴ ἔμπεδη, καθοδηγητικὴ στὴ σκέψη του καὶ τὶς πράξεις του. Ἡ ἐκπαίδευση, μάλιστα στὰ γυμνάσια τοῦ τότε ἐξωτερικοῦ, εἶχε ἐθνικὴ ἀποστολή, τὰ Μουσεῖα τῆς περιφερείας του, ποὺ τὰ ἐπλούτιζε μαζεύοντας μὲ ἐνθουσιασμὸ τὰ σκόρπια ἢ θαμμένα ἀρχαῖα, περιέκλειαν ἐθνικοὺς θησαυροὺς καὶ τὸ νεοσύστατο Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης πίστευε μὲ λόγια καὶ ἔργα, πὼς ἦταν πραγματικὸ ἐθνικὸ προπύργιο. Ἀλλ' ὁ φανατισμός του δὲν ἦταν ποτὲ ἀλόγιστος καὶ σκοτεινός. Κατεῖχε βαθειὰ ἱστορικὴ μόρφωση καὶ δὲν ὑποτιμοῦσε κανένα ἀπὸ τοὺς γειτονικοὺς ἀντίζηλους λαοὺς οὔτε παρέβλεπε γι' αὐτὸ τὶς σκιὲς τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας, ἀρχαῖες ἢ νεώτερες. Ἀνεκτικὸς γιὰ τοὺς ἀδιάφορους καὶ χαλαροὺς ὁμοεθνεῖς ἦταν ἀντίθετα πολὺ εὐαίσθητος, ὅταν ἕνας ξένος ἤθελε νὰ θίξη ἔστω κι ἀπὸ μακριὰ τὴν ἀληθινὴ ἐθνικοϊστορικὴ παράδοση. Ὅταν στὴ Μπὸν τὸ 1903 σὲ μιὰ συνεδρία τοῦ ἱστορικοφιλολογικοῦ συλλόγου, ὅπου ἦταν μέλος, ἕνας νεαρὸς σπουδαστὴς ἐπέμενε νὰ τὸν ἐρωτᾶ, ἂν ὑπάρχουν ἀκόμα Σλάβοι στὴν Ἑλλάδα, ὁ Παπαδάκης, ἀφοῦ παρατήρησε, ὅτι ἡ ἐρώτησή του σημαίνει ἄγνοια τῆς ἱστορίας, καὶ δὲν τὸν ἔπειθε, αἰσθάνθηκε προσβλητικὴ τὴ διαγωγή του καὶ μὲ τὴ χαρακτηριστική του ὀξύτητα τὴν ἀποκάλεσε πρόστυχη (hundgemein). Ἔπειτα προσκαλῶντας τὸ προεδρεῖο νὰ ὁρίση ἕνα διδάκτορα γιὰ νὰ λύση μαζί του τὴ διαφορά, ἐννοεῖται μὲ πιστόλι, ἀποσύρθηκε. Τὸ προεδρεῖο ἐξέφρασε μομφὴ στὸν ἀνόητο φοιτητὴ καὶ ὥρισε ἐπιτροπή, ποὺ σὲ ἐπίσκεψη στὴν κατοικία τοῦ Παπαδάκη μόλις κατώρθωσε νὰ τὸν ἐξευμενίση.

Τὸ ἴδιο, ὅπως ἡ ἐθνικὴ ἰδέα, ἦταν μέσα του κυρίαρχη ἡ ἰδέα τῆς αὐστηρῆς ἠθικῆς καὶ ἀξιοπρέπειας. Ἄγνωστα τοῦ ἔμειναν τὰ περίφημα μέσα γιὰ νὰ πετύχη ἕνα διορισμὸ ἢ νὰ καταλάβη ἕνα ἀνώτερο ἀξίωμα. Μεταξὺ τῶν συγχρόνων του ἀρχαιολόγων, ἦτανε ὁ μόνος ποὺ κυνήγησε ἀποτελεσματικὰ τοὺς τυμβωρύχους τῆς περιφερείας του καὶ ἀρκετοὺς ἔβαλε στὴ φυλακή. Ὡς πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου ἐστάθη ἐπίσης μοναδικός, ἀφοῦ ἔλειπεν ἐντελῶς ἀπὸ τὴ διοίκησή του κάθε ἴχνος πολιτικῆς καὶ προσωποληψίας. Ἀνώτερος ἀπὸ κάθε εἶδος ὑλικὰ συμφέροντα ποτέ του δὲν κατέβηκε σὲ συνηθισμένους συμβιβασμούς, ποὺ θὰ ἔθιγαν τὴν ἠθική του ὑπόσταση.

Σὲ ὁμαλὲς περιστάσεις κι εὐνοϊκὲς συνθῆκες ζωῆς πολλοὶ περνοῦν γιὰ τίμιοι καὶ εὐσυνείδητοι. Ἂν καὶ ἀλήθεια εἶναι ὅτι «ἓν ἑβδομήκοντα ἔτεσι οὐδ' ἂν εἷς λάθοι πονηρὸς ὤν», ὅμως μποροῦν ἠθικῶς χαλαροὶ ἄνθρωποι, μάλιστ' ἂν κατέχουν ἀνώτερα ἀξιώματα, νὰ διαφύγουν τὴν κοινὴ προσοχὴ καὶ νὰ ἐξισωθοῦν μὲ τοὺς ἀκέραιους χαραχτῆρες, ἀφοῦ καὶ τούτων ἡ εὐσυνειδησία δὲν θεωρεῖται κάτι τὸ ἐξαιρετικὸ ἀλλὰ κοινότατη ὑποχρέωση. Στὸν καιρὸ ὅμως τῆς μεγάλης δοκιμασίας, ποὺ περάσαμε, ξεσκεπάστηκαν ὁριστικὰ οἱ ταπεινοὶ συμφεροντολόγοι καὶ ξεχώρισαν οἱ λίγοι, οἱ πραγματικῶς ἔντιμοι καὶ δυνατοί. Στὰ 42—44 ὁ Παπαδάκης διωρισμένος ἔκτακτος ἀναπληρωτὴς διευθυντοῦ τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας στὴ Γενικὴ Διοίκηση Μακεδονίας καὶ ἐκτελῶντας ἐργασία θετικὴ καὶ σημαντικὴ—μὲ τὴ διεύθυνσή του ἔγινε ἀνασκαφὴ τοῦ μεγάλου ἑβραϊκοῦ νεκροταφείου μὲ ἀξιόλογα εὑρήματα—ἔπαιρνε μικρὸ ἐπιμίσθιο, ἐνῶ ὁ κλητήρας καὶ ἄλλοι γύρω του ἀργόμισθοι πατριδολόγοι εἶχαν διπλάσιες καὶ τετραπλάσιες ἀποδοχές. Μποροῦσε κι αὐτὸς δικαιωματικά, τουλάχιστο νὰ ἐξισωθῆ, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ἐνεργήση, νὰ ταπεινωθῆ δηλ: καὶ παρακαλέση, πρᾶγμ' ἀσυμβίβαστο μὲ τὴν ἀξιοπρέπεια καὶ τὴ δοκιμασμένη περιφάνειά του. Καὶ ὅταν ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο τοῦ ἀπάντησαν ψυχρὰ γιὰ μία τυπικὴ διευκόλυνση, ἀηδιασμένος τότε παραιτήθηκε ἀθόρυβα, ἀφήνοντας στοὺς ἄλλους νὰ διασώσουν ὅπως ὅπως τὸ σαρκίον τους καὶ τὴν εὐτέλειά τους. Στὸ ἑξῆς περιωρίστηκε στοὺς μικρούς του πόρους καὶ ἀγωνίστηκε μὲ αὐταπάρνηση πρῶτα πρῶτα νὰ σώση τὴν οἰκογένειά του ἀψηφῶντας τὸ δικό του προσωπικὸ κίνδυνο. Πιθανώτατα γι' αὐτὸ καὶ τὴν προχωρημένη ἐξάντληση, ὅπως εἴπαμε στὴν ἀρχή, ἔχασε τὴ ζωή του. Ἀλλὰ πέθανε ἀγωνιστὴς ἀδιάφθορος καὶ νικητής.

Ἡ ἀγάπη στὴν Κρήτη καὶ τὸ μικρό του χωριό, τὶς Βρύσες, ὅπου ἔζησε τὴν παιδικὴ ἡλικία, τοῦ χάρισε τὸ ἀνεκτίμητο δῶρο νὰ διατηρήση ἀνόθευτο καὶ ζωηρὸ τὸ γλωσσικὸ αἴσθημα γιὰ τὸ κρητικὸ ἰδίωμα. Σὲ ἰδιαίτερες συνομιλίες ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὸν πάγο τῆς λογιότητας καὶ τῆς καθαρεύουσας ἤξερε νὰ διηγεῖται μὲ χάρη καὶ μὲ τὴν ἰδιάζουσα προφορὰ κρητικὰ ἀνέκδοτα καὶ νὰ παρεμβάλλη ἐπίκαιρες νόστιμες παροιμίες. Ὅπως ὅσοι ζήσαμε παιδιὰ στὸ χωριό μας, αἰσθανότανε συνειδητὰ τὴν εὐτυχία, ὅτι κατέχει τὸ γλωσσικὸ θησαυρὸ τοῦ τόπου του, φορέα βέβαιον ἀκέριας ὁλόφωτης ζωῆς. Ἡ γλῶσσα τοῦ χωριοῦ, ποὺ διαφορετικὰ ἀπὸ τὴν κοινὴ καὶ λογοτεχνικὴ σημαίνει τὴν πιὸ γνήσια καὶ σύμφωνη μὲ τὸν ἑαυτό της δημοτική, τὸν βοηθοῦσε νὰ βρίσκη ἀξία καὶ στ' ἄλλα τοπικὰ ἰδιώματα. Ἀκόμα τὸν βοήθησε ἔστω καὶ ἀργὰ καὶ μὲ διάφορους σταθμοὺς νὰ εὕρη τὸ δρόμο πρὸς τὴν τελικὴ ἀναγνώριση, ὅτι ἀσφαλῶς ἡ δημοτικὴ θὰ ἐπικρατήση ὡς ἐθνικὴ γραπτὴ γλῶσσα. Σὲ ἕνα τελευταῖο του γράμμα 8)8)44 βρίσκει, πὼς «χρέος καθενός μας καὶ δικαίωμα ζωῆς

εἶναι νὰ ἐκδηλωθῆ ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς» καὶ μὲ κάθε ἐπιφύλαξη μοῦ ἀναγγέλλει, ὅτι θέλει νὰ ἐκδώση τὶς Τραχίνιες τοῦ Σοφοκλῆ σὲ ὅποια μορέση δημοτική. Σχετικὰ χειρόγραφα βρέθηκαν πολλὰ στὰ κατάλοιπά του. Ἀλλ' εἴτε τυπωθοῦν εἴτε ὄχι ἡ θεωρητικὴ ἔστω προσχώρηση τοῦ Παπαδάκη στὴν ἐθνικὴ κίνηση τοῦ δημοτικισμοῦ, γνωστὴ στοὺς φίλους του ὡς ἀποτέλεσμα τῆς διδακτικῆς πείρας του—εἶχε κηρυχθῆ παλαιότερα ὑπὲρ τῆς ἰσοτιμίας δημοτικῆς καὶ καθαρεύουσας—εἶναι χαρακτηριστικὴ γιὰ τὸν ἴδιον καὶ σημαντικὸς δείκτης τῶν καιρῶν. Εἶναι καὶ ἄλλοι πολλοί, ποὺ μὲ ὡριμασμένη κρίση παίρνουν τὴν ἴδια φυσιολογικὴ κατεύθυνση.

Ὁ γνωστὸς ἀρχαιολόγος, διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, κ. Χ. Καροῦζος, ἀπὸ τοὺς θερμότερους φίλους τοῦ Παπαδάκη, στὴ μεστὴ μὲ ἰδέες ὑστεροφημία ποὺ τοῦ ἀφιέρωσε (Νέα Ἑστία 1945 τ. 429) ἔγραψε, πὼς ἴσως ἦταν ὁ πιὸ γερὸς κλασσικὸς φιλόλογος τῆς τελευταίας ἑλληνικῆς τριακονταετίας. Εἶναι βέβαιο, πὼς ἐπιστημονικὰ κρίνοντας δὲν μποροῦσε ἀλλιῶς νὰ ἐκφράση τὴ γνώμη του παρὰ μὲ τὴν ἐπιβαλλόμενη ἐπιφύλαξη τοῦ ἴσως. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς γνωρίζει, ὅτι οἱ διάφορες φιλολογικὲς ἐργασίες δὲν σημαίνουν ποσά, εὔκολα στὸν ὑπολογισμὸ καὶ τὴ σύγκριση μὲ τὸν ἀριθμὸ καὶ τὶς σελίδες. Ὁ Παπαδάκης ὡρισμένως δὲν ἐδημοσίευσε πολλὲς πραγματεῖες, ὅπως ἄλλοι σύγχρονοί του, ἀλλ' ὅ,τι ἔγραψε εἶναι δυνατὸ καὶ ἐξακριβωμένο καὶ κανεὶς ἕως τώρα Ἕλληνας φιλόλογος δὲν ἐξέδωκεν ἐπιγραφὲς μὲ τόσο πλούσιο περιεχόμενο, πολιτικό, ἱστορικό, θρησκευτικό, ὅσον αὐτός.

Γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση χρήσιμο εἶναι νὰ χωρίσουμε δύο περιόδους μέσα στὴν ἐπιστημονική του ἐξέλιξη. Ἡ πρώτη τελειώνει λίγα χρόνια μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴ Γερμανία καὶ τὴν ἄλλη Εὐρώπη (1904) καὶ ἡ τελευταία ἀρχίζει, ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ ἐδημοσίευσε ἕν' ἀποβατικὸ ἀνάγλυφο τοῦ Ἀμφιαρείου στὴν Ἀρχ. Ἐφημερίδα τοῦ 1910. Στὴν παλαιότερη ἐποχὴ μὲ τὴν ἐξαιρετική του ἐπίδοση στὰ γλωσσικὰ μαθήματα τοῦ γυμνασίου ἀναπτύχτηκε στὸ Πανεπιστήμιο σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς δυνατώτερους φιλόλογους τῆς σχολῆς τοῦ Κόντου, Βάση καὶ πρὸ πάντων τοῦ Χατζηδάκη, τοῦ ἀγαπητοῦ του καθηγητῆ καὶ πατριώτη. Ἔπειτα τὴ δυνατὴ αὐτὴ ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ μονόπλευρη κατάρτισή του στερέωσε μὲ τὴ διδασκαλία στὴν Καισάρεια, τὴν Κύπρο καὶ τὸ Ἀρσάκειο. Ἀλλ' ὅταν στὸ Μόναχο ἄκουσε τὸν πολυγραφώτατο ἀρχαιολόγο καὶ ἐνθουσιώδη ἑλληνολάτρη Furtwängler καὶ στὸ Βερολῖνο ἔπειτα τὸ Wilamovitz καὶ ἄλλους, ἀνακάλυπτε τότε μὲ κατάπληξη, πὼς ὁ φιλολογικὸς καὶ ἀρχαιολογικὸς ὁρίζοντας ἦταν πολὺ περισσότερο πλατὺς καὶ πλούσιος σὲ περιεχόμενο παρὰ ὅσον ἐπίστευε μὲ τὶς ἀθηναϊκές του σπουδές. Ἀπροσδόκητος ἐπίσης τοῦ φάνηκε ὁ ἀριθμὸς καὶ ὁ πλοῦτος τῶν εὐρωπαϊκῶν μουσείων καὶ πινακοθηκῶν. Μέσα στὶς ἀτέλειωτες καὶ γεμάτες καλλιτεχνή-

ματα αἴθουσες ἡ ἀνυπόμονη καὶ ἀσίγαστη ὁρμή του εὕρισκε πλατύτατο παρθένο ἔδαφος γιὰ νέες ἄφθονες γνώσεις καὶ πράγματα. Καθὼς ἦταν ὅμως ἕως τότε ἀπροετοίμαστος γιὰ τὴ βαθύτερη κατανόηση τῶν καλλιτεχνικῶν ἔργων δοκίμασε στὴν ἀρχὴ πολλὴ δυσκολία καὶ πέρασε μάλιστα τὸ πρῶτο ἔτος τοῦ Μονάχου μὲ ἀληθινὴ ἀγωνία προσπαθῶντας νὰ πεισθῇ, ὅτι καὶ τὰ ἔργα τῆς τέχνης ἔχουν τὴν ἴδια ἀξία ὅπως τὰ κλασσικὰ κείμενα. Ἡ λεπτή του συνείδηση δὲν τοῦ ἐπέτρεπε, σὰν ἦτον ὑπότροφος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ὤφειλε νὰ σπουδάσῃ ἀρχαιολογία, νὰ μείνῃ ἀδιάφορος καὶ ν' ἀκολουθήσῃ ἀποκλειστικὰ τὴν κλίση του πρὸς τὴ φιλολογία. Στὸν ἀγῶνα του αὐτὸν κατώρθωσε πολλά. Βέβαια λιγοστὲς εἶναι οἱ πραγματεῖες, οἱ σχετικὲς μὲ ἔργα τέχνης, ἀλλ' ὅλες εἶναι ἄμεμπτες καὶ ἕνα θαυμαστὸ μικρὸ ἀνάγλυφο—Εὐρώπη καὶ Ταῦρος πάνω στὰ κύματα—ἔργο λαμπρῆς τέχνης τοῦ ὄου αἰῶνα μὲ προέλευση κρητικὴ τὸ ἑρμήνευσε μ' ἐξαιρετικὴ φροντίδα καὶ ἐπιτυχία.

Ἀλλὰ τὸ κλῖμα, ὅπου δυνάμωσε καὶ φούντωσε ἡ πνευματική του δραστηριότητα, ἦταν μάλιστα ἡ πραγματογνωσία, γύρω στὴ φιλολογία καὶ ἐπιγραφική, τὸ δημόσιο καὶ ἰδιωτικὸ βίο τῶν ἀρχαίων, τὴν ἱστορία καὶ θρησκεία των. Χαρακτηριστικὴ γι' αὐτὸ εἶναι ἡ διαφορετικὴ γνώμη γιὰ τοὺς παλαιοὺς καὶ πάντοτε σεβαστούς του καθηγητὲς μετὰ τὴν ἀποκάλυψη τῆς μεγάλης εὐρωπαϊκῆς βιβλιογραφίας. Τὸ ἔργο τοῦ Κόντου καὶ Βάση, καθὰ μοῦ ἔλεγε, εὕρισκε πολὺ εἰδικὸ καὶ περιωρισμένο καὶ τοῦ Χατζηδάκη πιὸ γενικὸ καὶ προωδευμένο, ἀλλ' ὄχι καὶ ἀρκετά. Ἔπειτα ἀφότου ἔγινε ἔφορος, τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν του ἢ τῆς περισυλλογῆς καὶ ἡ εὐσυνείδητη μελέτη ποὺ ἀκολουθοῦσε αὔξησαν πολὺ καὶ συστηματοποίησαν τὴν ἀρχαιομάθεια. Ἔτσι ὅλες οἱ δημοσιευμένες πραγματεῖες σὰν ἀναφέρονται σὲ διάφορα μικρὰ ἔργα τέχνης, ἀγγεῖα, χάλκινα πράγματα, ἀνάγλυφα, εἶναι φυσικὰ μελέτες ἀρχαιολογικὲς καὶ οἱ ἐπιγραφές, τὰ συχνότατα καὶ σημαντικὰ εὑρήματα, ἐξετάζονται ὄχι μόνο μὲ τὴ συνηθισμένη γλωσσικὴ ἄποψη ἀλλὰ κι ἀπὸ κάθε σχετικὴ πραγματογνωστικὴ πλευρά.[1] Καὶ τοῦτο σημαίνει τὴν ἐξαίρετη καὶ μοναδικὴ θέση, ποὺ ἔχουν οἱ ἐπιγραφικές του ἐκδόσεις στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία. Γιὰ τὴ γνωστὴ δυνατώτατη γλωσσικὴ κατάρτιση καὶ τὸ ἀπέραντο μνημονικό, ἄσφαλτο πάντοτε καὶ φωτεινό, εἶχε καταπληκτικὴ εὐχέρεια στὴν ἀνάγνωση καὶ τοῦ δυσκολώτερου ἐπιγραφικοῦ κειμένου καὶ τὴν ἑρμηνεία του. Στὸ Θέρμο ἔτυχε νὰ πέσῃ στὰ χέρια μου ἡ σπουδαιότατη χάλκινη πλάκα μὲ τὸ Λοκρικὸ

---

[1] Ἄδικος καὶ ἀνούσιος εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς στὸ σχετικὸ ἄρθρο τῆς Μεγάλης Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείας, ὅτι ἦτον «ἀρχαιολογῶν φιλόλογος». Ὁ Παπαδάκης, ἀντίθετα, ἔμεινε πάντοτε πιστὸς στὴν ἀποστολή του καὶ σὲ ὅ,τι δημοσίευσε δείχτηκε ὅσο λίγοι ἀρχαιολόγος ἱκανώτατος.

θεσμὸ καὶ γνωρίζοντας τὴν ἱκανότητα τοῦ φίλου τοῦ τὴν παραχώρησα γιὰ δημοσίευση, ὑπολογίζοντας ὅτι θὰ χρειαζότανε μερικοὺς μῆνες ἀντὶ χρόνια ποὺ θὰ ἤθελα ἐγώ. Αὐτὸς ὅμως μέσα σὲ εἴκοσι μέρες ἐτέλειωσε τὴν ἀπαιτούμενη ἐργασία μὲ κάθε ἀσφάλεια στὴν ἀνάγνωση καὶ ἀκρίβεια στὶς παρατηρήσεις, ὥστε ἐλάχιστα νὰ μπορέσουν μετὰ τὸν πρῶτο ἐκδότη νὰ προσθέσουν ἢ διορθώσουν ἄλλοι. Τὴν ἴδια πληρότητα καὶ ἐπιτυχία εἶχαν καὶ ὅλες οἱ ἄλλες ἐπιγραφικές του ἐργασίες. Ἤκουσα τὸν πολυμερέστατο καθηγητὴ Ν Πολίτη νὰ ἐκφράζεται μὲ θαυμασμὸ γιὰ τὴ διατριβὴ «Περὶ τὸ Χαρόπειον τῆς Κορωνείας», ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ πολλὲς διαλεκτικὲς ἐπιγραφὲς ἐξετάζεται μὲ ἐμβρίθεια τὸ ζήτημα τοῦ Χάροπος ὡς χθονίου θεοῦ, ποὺ ὕστερα σχετίστηκε μὲ τὸν ἀντίστοιχο χθόνιο Ἡρακλῆ. Γιὰ ν' ἀναφέρω ἀκόμα ἕνα παράδειγμα φτάνει νὰ ὑπενθυμίσω τὴν ὑποδειγματικὴ μελέτη γιὰ τὸ ἱερὸ τῆς Ἴσιδος, ποὺ ἀνέσκαψε στὴν Ἐρέτρια. Ἐκθέτει πρῶτα τὴν οἰκοδομικὴ ἱστορία τοῦ ἱεροῦ μὲ τὸ ναὸ καὶ τὰ ἐξαρτήματά του, τὰ οἰκήματα τῶν ἱερέων, ἀκολουθοῦν ἔπειτα τὰ μικρὰ εὑρήματα καὶ ἡ λεπτομερειακὴ ἐξέταση πολλῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἀπ' αὐτὲς βγαίνουν σημαντικὰ διδάγματα γιὰ τὴ σύσταση τῆς ἑλληνιστικῆς κοινωνίας στὴν Ἐρέτρια, ποὺ ἦταν μὲ τοὺς ξένους ἐμπόρους ἀρκετὰ κοσμοπολιτική, καὶ τὴ λατρεία τῆς αἰγυπτιακῆς θεᾶς, τὴ μετουσιωμένη κάπως σύμφωνα μὲ τὶς ἑλληνικὲς θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις.

Γενικὰ ὅλες οἱ πραγματεῖες τοῦ Παπαδάκη διακρίνονται γιὰ τὴν ἐμβρίθεια, τὴν ἐνημερότητα σὲ ὅλα τὰ ζητήματα καὶ τὴν πυκνότητα τῶν νοημάτων. Ὡς ἐπιστημονικὲς συμβολὲς πέτυχαν τὴν ἐπιδοκιμασία πολλῶν ὀνομαστῶν ξένων καὶ δικῶν μας ἀρχαιολόγων. Ὁ ἀοίδιμος Τσούντας, γνωστὸς γιὰ τὶς ἀκριβοδίκαιες κρίσεις του, ἐκτιμοῦσε πολὺ τὶς ἐργασίες αὐτές, ὅπως καὶ τὸ ὅλον ἦθος τοῦ συγγραφέα των. Παρὰ ταῦτα δὲν θὰ παραλειφθῇ ἐδῶ νὰ σημειωθῇ ἕνα ἐλάττωμα. Ἐλάττωμα σχετικὸ μὲ τὴ γλωσσικὴ διατύπωση. Σὰν ἔρχονται στὸ νοῦ του πολλὰ μαζὶ νοήματα καὶ ἡ περιοδολογία εἶναι ἀρχαϊκὴ καὶ τραβάει σὲ μάκρος, ὅπου μπαίνουν καὶ μερικὰ ὑπονοούμενα μέσα στὶς ἀγαπητές του παρενθέσεις, ἡ σαφήνεια τοῦ λόγου θολώνεται καὶ ὁ ἀμαθέστερος μάλιστα ἀναγνώστης ἢ ὅποιος δὲν ἔχει καὶ πολλὴ ὑπομονὴ δυσκολεύεται. Τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα φέρνουν καὶ οἱ συχνὲς βιβλιογραφικὲς παραπομπὲς μέσα στὸ κείμενο, ἕνα σοβαρὸ κακὸ τῆς γερμανικῆς σοφίας, ποὺ μεταφυτεμένο στὸν τόπο μας ἔγινε χειρότερο.

Τὴν ἴδια εὐσυνειδησία, σὰν βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ζωῆς του, βεβαιώνομε κι ἂν σύντομα ἐξετάσωμε τὴ μακροχρόνια δημόσια ὑπηρεσία του. Ὡς ἐκπαιδευτικὸς διακρίθηκε παντοῦ καὶ μάλιστα στὴ Χίο, ὅπου ἐπὶ τέσσαρα χρόνια ἦτο γυμνασιάρχης (1907—11). Μὲ τὴν αὐστηρὴ καὶ δίκαιη διεύθυνση, τὴν ἀνώτερη μόρφωση καὶ τὴν ἀγάπη στὸ ἔργο του πέτυχε

νὰ ἐμπνεύση φρόνημα στοὺς νεαροὺς μαθητὲς—ἦταν ἀκόμα οἱ Τοῦρκοι ἐκεῖ—καὶ σεβασμὸ στὸ πρόσωπό του καὶ τὴ διδασκαλία του. Ἔπειτα μὲ σχετικὴ κοινωνικὴ δράση, ἑορτὲς στὸ γυμνάσιο, ὅπου καλοῦσε τοὺς προεστούς, καὶ ἐκφώνηση λόγων, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους καὶ τυπώθηκαν, κέρδισε τόση ἐπιβολὴ στὴν πόλη, ὥστε ὅταν ἀπὸ τὶς κομματικὲς διαμάχες εἶχε δεσμευθῆ ἢ ἀχρηστευθῆ τὸ κοινοτικὸ ταμεῖο, νὰ κατορθώση, πείθοντας τοὺς πλουσιωτέρους καὶ ἀπὸ τὰ δύο κόμματα νὰ εἰσφέρουν ἐξ ἰδίων, νὰ συντηρηθῆ τὸ γυμνάσιο. Ὁ Παπαδάκης ἄφηκε ἐποχὴ στὴ Χίο, μοῦ ξαναεῖπε τελευταῖα ὁ κοινὸς φίλος Κ. Ἄμαντος.

Ὡς ἔφορος ἀρχαιοτήτων (1912 - 26) δὲν ἀκούστηκε γιὰ τίποτε καταπληκτικὰ εὑρήματα οὔτε ἔκαμε μεγάλες ἀνασκαφές. Ἦταν ὅμως φρουρὸς ἀκοίμητος τῶν ἀρχαιολογικῶν θησαυρῶν τῆς περιφέρειας, κυνήγησε ἀποτελεσματικὰ τοὺς τυμβωρύχους καὶ ἀρχαιοκαπήλους στὴ Βοιωτία καὶ κεῖνο ποὺ δὲν ἔκαμε κανεὶς σχεδὸν ἄλλος γύρισε καὶ μελέτησε τὴν τοπογραφία στὴν ἐκτεταμένη ἐπαρχία του. Ἡ Βοιωτία, ἡ Φωκίδα, ἡ ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ Λοκρίδα, ἡ Φθιώτιδα, ἐν μέρει ἡ Εὔβοια καὶ ἡ ἀπέραντη ὀρεινὴ Εὐρυτανία αἰσθάνθηκαν τὴν παρουσία του. Ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὶς χῶρις μάζεψε καὶ ἔσωσε γιὰ τὰ τοπικὰ μουσεῖα πολλὰ ἀρχαῖα, σημαντικὰ ἢ μέτρια καὶ τὰ δημοσίευσε σὲ δύο μακρὲς ἐκθέσεις. Ἕνα ἔργο ποὺ ἰσοδυναμεῖ ἢ ἀκριβέστερα εἶναι ἀνώτερο ἀπὸ μιὰ μεγάλη ἀνασκαφή. Στὴν τοπογραφικὴ ἔρευνα μέσα σὲ λόγγους, ἀρχαῖα κάστρα κι ἐρημίες τὸν βοηθοῦσε ἡ φυσική του εὐκινησία καὶ ἡ ἀγάπη γιὰ τὸ ὕπαιθρο καὶ τὴν ὀρειβασία. Ἔτσι πέτυχε τὸ λαμπρότερό του εὕρημα, τὴν Πυρὰ τῆς Οἴτης. Ἐρευνῶντας πάνω στὸ ἄγριο καὶ μεγαλόπρεπο ὄρος, τὴν Καταβόθρα, ὅπως λέγεται ἡ Οἴτη τῶν παλαιῶν· ὡδηγήθηκε ἀπὸ χωρικοὺς στὰ Μάρμαρα καὶ κεῖ βρῆκε τὸ ζητούμενο. Μεγάλος περίβολος ἔκλειε μέσα μικρὸ δωρικὸ ναό, στοὰ καὶ χῶρο περίκλειστο, γεμάτο τεφροχώματα, συντρίμματα, κοκκαλάκια ἀπὸ θυσίες ὁλόκαυστες καὶ ἀναθήματα, δύο ἀγαλμάτια Ἡρακλῆ χάλκινα, ἐπιγραφὲς σὲ ἀγγεῖα ποὺ ὠνόμαζαν τὸν ἥρωα, ὅλα καημένα. Δὲν ἔμενε λοιπὸν καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι ἐδῶ ἦταν ἡ περίφημη Πυρά, ὅπου ὁ Ρωμαῖος Γλαβρίων ἐθυσίασε στὸν Ἡρακλῆ. Λύθηκε ἔτσι ὁριστικὰ τὸ ζήτημα τοῦ μύθου τῆς αὐτοπύρωσης τοῦ Ἡρακλῆ. Ὁ μῦθος αὐτός, ποὺ χρησίμευσε στὸν Ἀθηναῖο τραγικὸ γιὰ ὑπόθεση στὶς Τραχίνιες, ἦταν παλαιὸς αἰτιολογικὸς μῦθος. Ἀρχικὰ ἦταν ἐτήσια τελεστικὴ πυρὰ γιὰ τὴν ἐπίτευξη εὐετηρίας, ποὺ σχετίστηκε ὕστερα μὲ τὸν ἥρωα. Ὅλα αὐτὰ σύντομα καὶ περιεκτικὰ ἐκθέτει ὁ εὐτυχὴς εὑρέτης στὸ Ἀρχ. Δελτίο τοῦ 1919 (ἰδὲ Κατάλογο). Ἀλλὰ τὸ πλῆθος τῶν εὑρημάτων τῆς Πυρᾶς δὲν εὑρῆκε τὸν καιρὸ νὰ δημοσιεύση. Καὶ ἄλλα ἄφηκε ἀδημοσίευτα.[1] Καὶ τοῦτο τὸν ἔκαιε καὶ τὸν βασάνιζε διαρκῶς. Γιατὶ ὁ

[1] Σημαντικὲς ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴ Χαιρώνεια, εὑρήματά του, εἶχε τελευταῖα ἑτοι-

Παπαδάκης δὲν ἦταν ἀπὸ κείνους ποὺ ἀναπαύονται στοὺς μικροὺς θριάμβους των, ἀλλὰ μὲ τὴ λεπτή του συνείδηση ἔβλεπε πάντοτε εὐθύνες καὶ ἀνησυχοῦσε γιὰ τὴν ἀνεπάρκειά του.

Ὡς καθηγητὴς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας ξαναγύρισε στὴν παλαιά του κλήση κι ἀγκάλιασε μὲ πάθος καὶ ἐνθουσιασμὸ τὸ ἱδανικὸ νὰ διδάξη καὶ φρονηματίση νέους ἀπὸ τὶς βόρειες ἑλληνικὲς χῶρες. Ἔβανε γι' αὐτὸ ὅλα του τὰ δυνατὰ γιὰ τὴν καλύτερη διδασκαλία πάνω στὰ κλασσικὰ κείμενα. Ἦσαν ἀρκετά, ὅσα γνώριζε καὶ φύλαγε στὴν ἐξαιρετικὴ μνήμη του, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀνησυχία του τά βλεπε λίγα καὶ ξοδευόταν πολὺ στὴν προπαρασκευὴ καὶ τὴν ἰδιαίτερη μελέτη. Δίδασκε μὲ θέρμη καὶ ὑπερένταση ἀναπτύσσοντας μὲ θαυμαστὴ προχειρότητα καὶ μέ ἕνα τέμπο ὑπερβολικὰ γοργὸ κάθε ζήτημα, γλωσσικό, κριτικό, γραμματολογικό. Καὶ τοῦτο ποτέ του δὲν τό κανε γιὰ ἐπίδειξη πολυγνωσίας. Εἶχε τὴν πεποίθηση, ὅτι ἔτσι πρέπει, καὶ ἡ πανεπιστημιακὴ διδασκαλία πρέπει νὰ στέκεται ψηλά. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν εὐνοϊκὸ στοὺς ἀκροατές του τοὺς λίγους καὶ δυνατοὺς ποὺ μποροῦσαν νὰ τὸν παρακολουθήσουν. Ἀλλ' οἱ περισσότεροι καὶ ἀδύνατοι δὲν στέκονταν πολὺ κοντά του. Ἔτσι ἡ εὐγενικὴ προσπάθειά του δὲν πετύχαινε πέρα πέρα. Στὶς καθημερινὲς συνομιλίες κανεὶς δὲν ὑποπτευόταν τὴν ἀπίστευτα μεγάλη πολυγνωσία καὶ τὴν τεράστια μνήμη του. Ἐχθρὸς κάθε ἐπίδειξης ἦταν πρόθυμος ν' ἀναγνωρίζη τὶς ἀξίες τῶν ἄλλων καὶ εὐχαριστεῖτο ν' ἀκούη παρὰ νὰ λέη. Ἀλλ' ὅταν εἶχε μόνος τὸ λόγο, στὴ διδασκαλία ἢ σὲ διαλέξεις, τότε ἡ πολυγνωσία αὐτὴ γινόταν τυραννικὴ στοὺς ἀκροατές του καὶ τὸν ἴδιο. Ἀναγκαζόταν νὰ κάνη συχνὰ παρεκβάσεις, νὰ ξαναγυρίζη μετὰ καιρὸ στὸ θέμα, ἀλλὰ σὲ λίγο ἄθελά του νὰ ξεφεύγη πάλι. Ὁ ἴδιος μοῦ ἐκμυστηρευόταν, ὅτι τοῦτο τὸν ἐβασάνιζε καὶ οἱ προσπάθειές του νὰ περιορίση τὸ κακὸ δὲν πετύχαιναν πάντοτε. Καὶ τοῦτο εἶναι πρὸς τιμήν του. Εἶχε αὐτοεπίγνωση καὶ ποτὲ δὲν ἦταν βέβαιος γιὰ τὴν τελειότητά του. Ἀλλ' ἦτάν βέβαιος, ὅτι ἡ διδασκαλία στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης ἐσήμαινε ὑψηλὴ ἐθνικὴ λειτουργία.

Ἰδιότυπος πνευματικὸς ἄνθρωπος ὁ Παπαδάκης, δυνατὸς φιλόλογος καὶ ἀρχαιολόγος, ἐπίστεψε σ' ὅλη του τὴ ζωὴ στὶς μεγάλες ἠθικὲς ἀρχὲς καὶ ὅσο λίγοι τὶς ἐπραγματοποίησε. Καὶ τὸ παράδειγμα τῆς ζωῆς του ἄφηκε μόνη κληρονομία στὰ τρία ἀγαπητά του παιδιά. Ἀξιάγαστη κληρονομία καὶ γιὰ ὅλη τὴ λατρευτή του Ἑλληνικὴ πατρίδα.

μάσει γιὰ δημοσίευση, ἀλλὰ τὸ χειρόγραφο χάθηκε μαζὶ μὲ ἄλλα πράγματά του, ἁρπαγμένα ἀπὸ γερμανικὴ περίπολο παρέξω ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ὅταν τὸ 12 θέλησε νὰ κατέβη στὴν Ἀθήνα.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ Ν. Γ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

1. Ἀποβατικὸν ἀνάγλυφον ἐκ τοῦ Ἀμφιαρείου. Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς 1910, σελ. 251—266, πιν. 11.
2. Ἄνω Μακεδονία. Ἀρχ. Ἐφημ. 1913, σελ. 236.
3. Ἐκ τῆς Ἄνω Μακεδονίας. Ἀθηνᾶ 1913, σελ. 430—462, (Ἐορδαία. Λυγκηστίς. Μακεδονία Ἰλλυρική. Ἀλμωπία).
4. Εἰς τὸ δόγμα (Ἀ)πιναίων τῆς Ὀρεστίδος. Ἀθηνᾶ 1913, σ. 462—477.
5. Πτυκτὸν κάτοπτρον ἐκ Θηβῶν. Ἀρχ. Ἐφημ. 1914, σ. 117—129(εὑρήματα τάφου, ἀγγεῖα, λεκανίδες).
6. Ἀνασκαφὴ Ἰσείου ἐν Ἐρετρίᾳ. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 1915, σ. 115—190.
7. Εὑρήματα καὶ ἐργασίαι εἰς τὰ Μουσεῖα τῆς Β' ἀρχαιολογικῆς περιφερείας. Ἀρχ. Δελτ. Παράρτημα 1915, σ. 42.
8. Περὶ τὸ Χαρόπειον τῆς Κορωνείας. Ἀρχ. Δελτ. 1916, σ. 217—272.
9. Περισυλλογὴ ἀρχαίων Β' ἀρχαιολ. περιφερείας. Ἀρχ. Δελτ. Παράρτημα 1920, σ. 139—153, (ἀνατολικὴ Λοκρίς, Φωκίς, Φθιῶτις, δυτικὴ Λοκρίς).
10. Ἐκ Βοιωτίας. Ἀρχ. Δελτ. 1923, σ. 182—258 (Τρία δάνεια βοιωτικῶν πόλεων. Δύο βοιωτικοὶ κατάλογοι στρατευσίμων. Προξενίαι ἐκ Θίσβης. Ἐκ τῶν Παμβοιωτίων).
11. Ἀνασκαφὴ τῆς Πυρᾶς τῆς Οἴτης. Ἄλλαι μικραὶ σκαφαὶ ἐν Θήβαις. Ἀρχ. Δελτ. Παράρτημα 1919, σ. 25—34.
12. Λοκρικὸς Θεσμός. Ἀρχ. Ἐφημ. 1924, σ. 119—141 (πιν. 3).
13. Κρητικὴ ἐπιγραφή. Ἀφιέρωμα εἰς Γ. Ν. Χατζιδάκιν (1921) σ. 72—77.
14. Τιμαὶ Κορωνέων πρὸς δραματικὸν Ἐφέσιον. Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης. Ἔτος Α'. 1927, σ. 207—222.
15. Ἐκτύπωμα πήλινον Εὐρώπης ἐκ Κρήτης. Ἐπιτύμβιον Χρήστου Τσούντα σ. 452—471.
16. Ἱερὸς νόμος Βενδιδείων. Ἀρχ. Ἐφημ. 1937, σ. 808—823.
17. Πανηγυρικὸς λόγος: Σκέψεις ἐπίκαιροι καὶ ἀπόψεις ἐθνικαί, εἰς τὴν 25 Μαρτίου Θεσσαλονίκη 1932.